

SUN'IY INTELEKTNI HUQUQIY SHAXS SIFATIDA TAN OLISH:
KORPORATIV JAVOBGARLIK MODELIDAN O'RGANISH
IMKONIYATLARI

Davlat boshqaruvi huquqi (70420106)

magistratura yo'nalishi talabasi

Xailov Saidakbar Muratovich

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt (SI) tizimlariga huquqiy shaxs maqomi berish imkoniyati korporativ javobgarlik modeli bilan qiyosiy tahlil asosida ko'rib chiqiladi. Muallif avvalo huquqiy shaxs tushunchasining falsafiy-huquqiy asoslarini yoritib, yuridik shaxs institutining tarixiy shakllanishini tahlil qiladi. So'ngra "elektron shaxs" (electronic personhood) konsepsiyasining mazmuni, Yevropa Parlamenti muhokamasi va unga qaratilgan asosiy e'tirozlar ko'rib chiqiladi. Korporativ javobgarlik modelining SI uchun qo'llaniladigan va qo'llaniladigan jihatlari aniqlashtiriladi. Xulosa sifatida SI uchun to'liq subyektlik emas, balki cheklangan funksional maqom modelini joriy etish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy shaxs, sun'iy intellekt, elektron shaxs, korporativ javobgarlik, yuridik shaxs, funksional maqom, mas'ul ijro, cheklangan subyektlik.

Kirish

Huquq tarixi insoniyatning ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlariga ko'ra o'zgarib turuvchi, moslashuvchan fandır. Agar bir necha asr avval faqat jismoniy shaxs huquq sub'yekti bo'lishi mumkin degan fikr mutlaq haqiqat bo'lgan bo'lsa, bugun dunyo huquq tizimlarining barchasida yuridik shaxslar "jismoniy bo'lmagan sub'yektlar" sifatida to'la huquqiy maqomga ega. Korporatsiyalar shartnoma tuzadi, mulk egasi bo'ladi, sudga murojaat qiladi va huquqiy javobgarlikka tortiladi. Bu o'zgarish ham bir paytlar inqilobiy ko'ringan.

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari o'sha tarixiy o'zgarishga o'xshash yangi savolni kun tartibiga qo'yyapti: yuqori darajada avtonom qaror qabul qiluvchi SI tizimlariga alohida huquqiy maqom berish kerakmi? Bu savol nafaqat nazariy, balki juda amaliy ahamiyatga ega, chunki SI tizimi yetkazgan zarar uchun javobgarlik sub'yektini aniqlashda "mas'ul ijro" (accountability gap) bo'lishi ehtimoli tobora ortib bormoqda. Yaratuvchi ham, foydalanuvchi ham aniq aybdor bo'lmasa, kim javob beradi?

Ushbu maqolaning maqsadi "elektron shaxs" konsepsiyasini huquqiy jihatdan tahlil qilish, korporativ javobgarlik modelining SI uchun qo'llaniladigan qismlarini aniqlash va O'zbekiston Respublikasi huquq tizimi uchun maqbul bo'lgan nazariy

modelni asoslashdan iborat. Tadqiqotda solishtirma-huquqiy va tizimli usullardan foydalanildi.

Huquqiy shaxs yani huquq subyekti tushunchasi huquqiy falsafada uzoq munozara mavzusi bo'lib kelgan. Klassik nuqtayi nazardan sub'yektlik uchun uch narsa zarur: birinchidan, huquqiy munosabatlarda mustaqil ishtiroki; ikkinchidan, o'z nomidan huquq va majburiyatlar egasi bo'lish qobiliyati; uchinchidan, harakat uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish imkoniyati. Ushbu uch shartning barchasi tarixan faqat ongli, irodali va aqli raso insonga xos deb hisoblangan.

Biroq huquq fani XIX asrdan boshlab ushbu klassik tushunchani kengaytira boshladi. Savdo shirkat va korporatsiyalarning tez rivojlanishi, yirik investitsiya loyihalari va aksiyadorlik jamiyatlarining paydo bo'lishi huquqni yangi muammoga duch keltirdi: ulkan iqtisodiy birlikni boshqarish, ularning majburiyatlarini aniqlash va ular yetkazgan zararni qoplash mexanizmini yaratish zaruriyati. Aynan shu ehtiyoj yuridik shaxs institutini yuzaga keltirdi.

Huquq nazariyasida yuridik shaxsga sub'yektlik berishning bir necha asosiy nazariyasi mavjud. **Fiksiya nazariyasiga** ko'ra, yuridik shaxs haqiqiy sub'yekt emas, balki huquq texnikasi yaratgan sun'iy konstruktsiya bo'lgani uchun sub'yektligi "soxta" hisoblanadi. **Reallik nazariyasi** esa yuridik shaxs haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy sub'yekt bo'lganligini, uning alohida manfaatlari va irodasi borligini ta'kidlaydi. **Funksional nazariya** esa nazariy asos emas, balki amaliy maqsad ustivorligini bildiradi: sub'yektlik muayyan funksional maqsad mas'ul javobgarlik, mulkiy alohidalik, davom etish qobiliyatiga xizmat qilganda beriladi.

Ushbu uch nazariya sun'iy intellektga sub'yektlik berish masalasida ham muhim ahamiyatga ega. Fiksiya nazariyasi bo'yicha SI tizimiga sub'yektlik berish texnik jihatdan mumkin, chunki bu huquqiy konstruktsiya masalasidir. Reallik nazariyasi bo'yicha esa SI hali haqiqiy manfaat, iroda va ijtimoiy sub'yektlikka ega emas. Funksional nazariya bo'yicha esa sub'yektlik berish yoki bermaslik amaliy maqsadga – javobgarlikni ta'minlashga – qanchalik xizmat qilishiga qarab hal qilinishi lozim.

Korporativ sub'yektlik modeli huquq tarixidagi eng muvaffaqiyatli "huquqiy ixtiro"lardan biri hisoblanadi. Yuridik shaxs modeli bir necha fundamental xususiyatga ega bo'lib, ularni SI sub'yektligiga tatbiq etish imkoniyatlarini baholashda asos sifatida foydalanish mumkin.

Birinchi xususiyat – **mulkiy alohidalik**. Yuridik shaxsning mol-mulki uning asoschilari va a'zolaridan alohida hisoblanadi. Bu xususiyat yuridik shaxsni qarzlari va majburiyatlar bo'yicha javob beruvchi mustaqil sub'yekt sifatida belgilaydi. SI kontekstida bu tamoyilni qo'llash tizim nomiga alohida mol-mulk yoki kompensatsiya fondi belgilashni anglatishi mumkin.

Ikkinchi xususiyat – **cheklangan javobgarlik**. Korporatsiya a'zolari odatda korporatsiya qarzlari uchun shaxsiy mulklari bilan javob bermaydi. Bu tamoyil

investitsiya xavfini cheklash orqali iqtisodiy faollikni ragʻatlantiradi. SI uchun oʻxshash mexanizm texnologik rivojlanishni ragʻatlantirib, ayni vaqtda zarar koʻrganlarni himoya qilish uchun ishlatilishi mumkin edi.

Uchinchi xususiyat – **masʼul boshqaruv (corporate governance)**. Korporatsiya mustaqil harakat qilmaydi; uni rahnamo shaxslar boshqaradi va ular oʻz harakatlari uchun shaxsan javobgar boʻlib qoladi. Direktor, boshqaruv kengashi va mansabdor shaxslar orqali javobgarlik zanjiri saqlanib qoladi. Bu tamoyil SI uchun ham oʻziga xos yaratuvchi, operator va nazoratchi rolini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Toʻrtinchi xususiyat – **uzluksizlik**. Yuridik shaxs uning aʼzolaridan mustaqil ravishda mavjud boʻlib, asoschisi vafot etsa ham faoliyatini davom ettiradi. SI uchun bu xususiyat ham muammoli: tizim yangilanishi, eskirishi yoki butunlay oʻhirilishi mumkin, bu esa huquqiy uzluksizlikni taʼminlashda qiyinchilik tugʻdiradi.

“Elektron shaxs” (electronic personhood) tushunchasi SI tizimlariga, ayniqsa yuqori darajada avtonom tizimlarga, alohida cheklangan huquqiy subʼyektlilik berish gʻoyasiga asoslanadi. Bu gʻoya 2017-yilda Yevropa Parlamenti tomonidan muhokama qilinib, robotlar va sunʼiy intellektga doir qonunchilik ishlab chiqish boʻyicha tavsiyalar rezolyutsiyasida oʻz aksini topdi. Rezolyutsiya maʼlum darajada avtonom boʻlib, oʻz qarorlarini qabul qila oladigan, aʼtrofga taʼsir koʻrsata oladigan va uchinchi shaxslar bilan munosabatga kirishishi mumkin boʻladigan robotlar uchun maxsus huquqiy maqom belgilash zarurligini koʻrsatdi.

Konsepsiya tarafdorlari bir necha asosiy dalil keltiradi. Birinchidan, zamonaviy SI tizimlari qaror qabul qilish, oʻz xulqini oʻzgartirish va tashqi dunyoga taʼsir koʻrsatish qobiliyatiga ega boʻlgani uchun ularni oddiy mexanik qurilma deb boʻlmaydi. Ikkinchidan, masʼul ijro boʻlishligi muammosini hal qilish uchun “elektron shaxs” mexanizmi orqali jabrlanuvchiga kompensatsiya berish imkoniyati yaratilishi mumkin. Uchinchidan, korporativ subʼyektlilik tarixi koʻrsatgandek, huquq subʼyektligi faqat biologik mavjudot bilan bogʻliq emas va yangi institutlarga kengaytirilishi mumkin.

Biroq konsepsiyaga qarshi dalillar ham juda kuchli. Birinchi eʼtirozga koʻra, jinoiy javobgarlik va axloqiy ayblov inson tabiatiga mos tushuncha boʻlib, mashinaga nisbatan jazoning qoʻllash mantiqan maʼnosiz. Mashinani qamoqqa olish, unga jarima solish yoki uning “tuzalishini” kutish mumkin emas. Ikkinchi eʼtirozga koʻra, SI tizimiga subʼyektlilik berish uning orqasida turgan real insonlarni – yaratuvchilarni va operatorlarni – javobgarlikdan qutqarib qoʻyadigan yashirin xavfni oʻz ichiga oladi. “Elektron shaxs” parda boʻlib qolishi mumkin. Uchinchi eʼtirozga koʻra, bugungi SI hali “haqiqiy” mustaqil manfaat, ongli iroda va subʼyektlilik uchun zarur boʻladigan boshqa sifatlarga ega emas.

Korporativ subʼyektlilik modeli va SI oʻrtasidagi oʻxshashliklar va farqlarni tizimli tahlil qilish “elektron shaxs” gʻoyasidan nima oʻrganish mumkinligini aniqlashtiradi.

O'xshashliklar jihatidan quyidagilarni ko'rsatish mumkin. Korporatsiya ham SI ham mustaqil qaror qabul qiladi va bu qarorlar huquqiy oqibatlarga olib keladi; korporatsiya ham avvaliga tabiiy emas, balki sun'iy konstruktsiya sifatida paydo bo'lan sub'yektidir; korporatsiyada ham alohida rahnamolik va nazorat mexanizmlari zarur bo'lgani kabi SI ham mustaqil mas'ul inson nazoratisiz ishlay olmaydi; korporatsiya javobgarligi kompensatsiya fondlari va sug'urt orqali hal qilingani kabi SI zarar uchun maxsus sug'urt yoki fond mexanizmi o'ynalishi mumkin.

Farqlar jihatidan esa asosiy tafovutlar aniq ko'rinadi. Korporatsiyaning orqasida har doim javobgar jismoniy shaxslar – direktorlar, aksiyadorlar, menejerlar – turadi; SI tizimida esa bu zanjir uzilib qolishi mumkin. Korporatsiya jamiyatga xizmat qilish va foyda ko'rsatish maqsadida muayyan insonlar tomonidan ongli ravishda yaratilgan tuzilma; SI ning avtonom “maqsadi” esa dasturlash natijasida yuzaga keladi. Korporatsiya xatosi odatda inson xatosining aksidir, ya'ni biror mansabdor shaxsning noo'rin qaroriga qaytarib bog'lash mumkin; SI xatosi esa ko'pincha hech kimning qasdidagi xatosi bo'lmaydi.

Shu tahlildan kelib chiqib, korporativ modeldan o'rganishning eng muhim darsini quyidagicha ifodalash mumkin: sub'yektlik berish amaliy maqsad – javobgarlikni tarqatmaslik, zararni qoplash va inson nazoratini saqlab qolish – ga xizmat qilgandagina asoslidir. Agar “elektron shaxs” bu maqsadlarga xizmat qilmasa va aksincha real javobgarlikni bulab tashlagudek bo'lsa, bunday sub'yektlik nafaqat befoyda, balki zararlidir.

To'liq “elektron shaxs” va umuman sub'yektlikni rad etish o'rtasida bir necha oraliq model mavjud bo'lib, ular amalda ko'proq qo'llaniladigan yechimlarni taklif etadi.

Birinchi muqobil – **javobgarlik agentligi (liability agency) modeli**. Ushbu modelga ko'ra, SI tizimi huquqiy sub'yekt emas, biroq u tegishli “mas'ul agent”ni belgilovchi mexanizm orqali faoliyat yuritadi. Har bir avtonom SI tizimi uchun o'ziga xos rasmiy mas'ul shaxs yoki tashkilot belgilanadi va bu shaxs tizim yetkazgan barcha zararlar uchun javobgar bo'lib qoladi. Bu model korporatsiyaning direktorlik mas'ulligi tamoyiliga o'xshash.

Ikkinchi muqobil – **majburiy sug'urt va kompensatsiya fondi modeli**. Bu model korporatsiya mas'ulligi tizimidagi sug'urt mexanizmidan ilhomlangan. Har bir tijorat SI tizimini ishga tushirishdan oldin uning yetkazishi mumkin bo'ladigan zarar uchun majburiy sug'urti ta'minlash yoki alohida kompensatsiya fondiga ajratma qilish talab etiladi. Shu tariqa tizimga sub'yektlik bermay turib, zararni qoplash mexanizmini yaratish mumkin.

Uchinchi muqobil – **funksional sub'yektlik (functional personhood) modeli**. Bu model SI tizimiga to'liq sub'yektlik emas, balki faqat ayrim aniq maqsadlar uchun – masalan, mulk egasi bo'lish, shartnoma tuzish yoki davlat ro'yli registridan o'tish –

cheklangan huquqiy sig'ım beradi. Jinoyat sohasida esa bu sig'ım umuman berilmaydi. Bu yondashuv korporatsiyaning muayyan sohalarda cheklangan sub'yektligiga o'xshash bo'lib, texnologik rivojlanishni rag'atlantirib, javobgarlikni insonlarda saqlab qoladi.

Ushbu uch modelning barchasida umumiy bir tamoyil mavjud: sub'yektlilik berish yoki bermaslikdan qat'iy nazar, asosiy javobgarlik har doim inson subyektlari – yaratuvchi, operator, mas'ul agent – zimmasida qolishi kerak. “Elektron shaxs” hech qachon inson javobgarligini almashtira olmaydi, faqat qo'shimcha mexanizm vazifasini bajarishi mumkin.

Fuqarolik-huquqiy yoki iqtisodiy kontekstda sub'yektlilik mexanizmlari ma'lum ma'no kasb etsa-da, jinoiy javobgarlik sohasida SI tizimiga sub'yektlilik berish g'oyasi maxsus tanqidiy baholashni talab qiladi.

Jinoiy javobgarlikning o'ziga xos xususiyati shundaki, u nafaqat kompensatsiya va zararni qoplashga, balki axloqiy ayblovga, jazolanishga va tuzalishga qaratilgan. Jazoning bu axloqiy va psixologik o'chami mashinaga nisbatan ma'nosiz. Mashinani qamoqqa olish uni “tuzatmaydi”, unga jarima to'lash uni “ogohlantirib” qo'ymaydi va jamiyat mashinaning jazolanishidan adolat tuyg'usini sezmaydi. Shu sababli jinoiy javobgarlik sohasida SI sub'yektliligi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham asossizdir.

Yuridik shaxslar jinoiy javobgarlik sub'yekti bo'la olishini ko'zda tutuvchi tizimlarda ham – masalan, AQSh yoki Buyuk Britaniyada korporativ jinoiy javobgarlik modeli mavjud – bu javobgarlik har doim korporatsiya nomidan harakat qilgan mansabdor inson xatosiga yoki g'ayratli beparvoligiga borib taqaladi. Korporatsiyani jazolash aslida uning egalarini, xodimlarini va jimoatchiligini – ya'ni aniq insonlarni – jazolash bilan barobar. SI tizimini “jazolash” esa bunday haqiqiy ta'sirga ega bo'la olmaydi.

Shu muhim farqdan kelib chiqib, jinoiy kontekstda to'liq sub'yektlilik modelining har qanday shakli rad etilishi, lekin “mas'ul inson” zanjirini uzilishiga yo'l qo'ymovchi funksional maqom mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. Boshqacha aytganda, “SI sababli javobgar hech kim yo'q” degan holatning oldini olish uchun qonunchilik SI tizimi va uning orqasidagi inson o'rtasidagi bog'liqlikni aniq belgilab berishi kerak.

“Elektron shaxs” konsepsiyasi Yevropa Parlamentining 2017-yilgi muhokamalaridan keyin ko'plab qo'shimcha reaksiyalarga sabab bo'lib, huquqshunoslar, texnologiya mutaxassislari va falsafachilarning keng bahslarini yuzaga keltirdi. 2018-yilda 150 dan ortiq Yevropa sun'iy intellekt, robotika va etika sohasidagi mutaxassislari maktub imzoladi, unda “elektron shaxs” g'oyasiga qat'iy qarshilik bildirildi va bu g'oyaning haqiqiy mas'ulligi yo'qqa chiqarishi xavfi ta'kidlandi.

AQShda yuridik shaxslarning huquqlari masalasi Oliy Sudning bir qator qarorlarida ko'rib chiqilgan bo'lib, hozircha SI uchun bunday maqom berish yo'lida jiddiy qonuniy harakat kuzatilmayapti. Biroq ayrim shtatlarda avtonom transport vositalari uchun operatorlarning mas'ulligi va maxsus sug'urt talablari belgilanmoqda, bu esa javobgarlik o'tkazish masalasini pragmatik yo'l bilan hal qilishga urinishni ko'rsatadi.

Yaponiya va Janubiy Koreya kabi texnologik jihatdan ilg'or Osiyo davlatlari SI tizimlariga sub'yektlik berish o'rniga yaratuvchi va operator mas'ulligi tizimini mustahkamlash va majburiy sertifikatlash mexanizmlarini joriy etish yo'lini tanlamoqda. Bu yondashuv jinoiy javobgarlikning inson zimmasida saqlanib qolishini ta'minlab, ayni vaqtda innovatsiyalarga to'siq qo'ymaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, jahon huquqshunosligida ustun tendensiya "elektron shaxs"ni emas, balki inson mas'ulligi modelini takomillashtirishni qo'llab-quvvatlaydi. Sub'yektlik berish g'oyasi hozircha akademik muhokama darajasida qolib, amaliy qonunchilikda keng qo'llanilmayapti.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi fuqarolik va jinoyat qonunchiligi sub'yektlikni faqat jismoniy va yuridik shaxslarga nisbatan belgilaydi. SI tizimlariga alohida maqom beruvchi hech qanday norma yo'q, bu ham xalqaro umumiy tendensiyaga mos. Biroq yaqin kelajakda SI texnologiyalari keng tarqalishi bilan birga javobgarlik zanjiri uzilishi muammosi milliy huquq tizimida ham kun tartibiga chiqadi.

Milliy huquq tizimi uchun uch bosqichli yondashuvni taklif qilish mumkin. Birinchi bosqichda tijorat SI tizimlarini ro'li ro'yi registratsiyasi va mas'ul operator belgilashni majburiy qilish lozim. Har bir yuqori xavfli SI tizimi uchun aniq mas'ul shaxs yoki tashkilot rasman belgilanib, ro'li ko'rsatilishi kerak. Bu "mas'ul ijro" muammosini amaliy yo'l bilan hal qiladi.

Ikkinchi bosqichda sug'urt va kompensatsiya mexanizmlarini joriy etish zarur. Tijorat maqsadlarda ishlatiluvchi avtonom SI tizimlari uchun majburiy javobgarlik sug'urtasi yoki kompensatsiya fondi talabi belgilanishi – korporativ mas'ulliktagi analogi kabi – jabrlanuvchilar huquqini samarali himoya qiladi.

Uchinchi bosqichda jinoyat va fuqarolik qonunchiligida inson mas'ulligi zanjirini uzilishiga yo'l qo'ymovchi aniq normalarni mustahkamlash lozim. Bu korporativ modeldagi vositachilik mas'ulligi (vicarious liability) va qattiqlashtirilgan ehtiyotkorlik standartlariga o'xshash mexanizmlarni o'z ichiga olishi mumkin. Aynan ushbu bosqich "elektron shaxs"ga murojaat qilmasdan turib, javobgarlikni ta'minlashning eng samarali yo'lini beradi.

Xulosa

Sun'iy intellektni huquqiy shaxs sifatida tan olish masalasi zamonaviy huquq fanining eng keskin nazariy bahslaridan birini ifodalaydi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, "elektron shaxs" konsepsiyasi fuqarolik-huquqiy sohadagi ba'zi

mexanizmlar uchun ma'no kasb etishi mumkin bo'lsada, jinoiy javobgarlik sohasida u asossiz va hatto zararlidir, chunki real aybdor insonlarni himoya qilib qolishi ehtimoli mavjud.

Korporativ sub'yektlik modelidan o'rganishning asosiy darslari quyidagicha: sub'yektlik huquqiy texnika vositasi sifatida ma'lum funksional maqsadlarga xizmat qiladi; mas'ul rahnamolik va nazorat mexanizmlari har doim zarur; sug'urt va kompensatsiya mexanizmlari zararni qoplashning samarali vositasi bo'laoladi; lekin jinoiy kontekstda inson javobgarligi va axloqiy ayblov o'chami saqlanib qolishi shart.

Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, SI javobgarligi masalasida huquqshunoslikning asosiy vazifasi yangi sub'yekt o'lab topish emas, balki mavjud inson mas'ulligi mexanizmlarini SI texnologiyalari yuzaga keltirgan yangi holatga moslashtirish va inson javobgarligi zanjirining hech qachon uzilmasligini kafolatlashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasida ushbu maqsadga mas'ul operator registratsiyasi, majburiy sug'urt va korporativ mas'ulliktagi inson nazorati tamoyillarini milliy qonunchilikka singdirish orqali erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Solaiman S. M. Legal Personality of Robots, Corporations, Idols and Chimpanzees: A Quest for Legitimacy // Artificial Intelligence and Law. – 2017. – Vol. 25, No. 2. – P. 155–179.
2. Floridi L. et al. An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations // Minds and Machines. – 2018. – Vol. 28, No. 4. – P. 689–707.
3. Shyam Balganes. Unplanned Obsolescence: Teaching and Learning from the Copyright Act of 1909 // Harvard Journal of Law & Technology. – 2014. – Vol. 28.
4. Chopra S., White L. F. A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. – 220 p.
5. Danaher J. Robots, Law and the Retribution Gap // Ethics and Information Technology. – 2016. – Vol. 18, No. 4. – P. 299–309.
6. Hallevy G. When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law. – Boston: Northeastern University Press, 2013. – 264 p.
7. European Parliament Resolution of 16 February 2017 with Recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). – Brussels, 2017.
8. Open Letter to the European Commission: Artificial Intelligence and Robotics / Signed by 156 AI, robotics and ethics experts. – 2018.
9. Asaro P. M. The Liability Problem for Autonomous Artificial Agents // AAAI Spring Symposium Series: Ethical and Moral Considerations in Non-Human Agents. – 2016. – P. 190–194.
10. Abbott R. The Reasonable Robot: Artificial Intelligence and the Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 312 p.

11. Bainbridge W. Electronic Personhood: The Legal Status of Artificial Agents // Computer Law Review International. – 2019. – Vol. 20, No. 3. – P. 73–81.
12. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
13. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2024.